

Egyházi középréteg, történetírás és szerzetesi élet. Archontológiakészítés és történeti kutatások

Farkas Csaba (szerk.): *Főesperesek, krónikaírók, monostorok. Tanulmányok. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 246 oldal. (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 5.)*

Az immáron *HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat – Pécsi Tudományegyetem – Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387)* nevet viselő kutatócsoport, nyugodtan mondhatjuk, hagyományos sorozatának (*Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései*) az ötödik kötete jelent meg 2023-ban. Ezek közül a harmadik olyan gyűjteménnyel van dolgunk, amelyben a kutatócsoport tagjai adják közre legújabb tudományos eredményeiket, míg a páros sorszámot viselő kiadványok, egyfajta hiánypótlásként, Szentirmai Sándor kánonjogi, illetve Érszegi Géza egyháztörténeti és diplomatikai írásait gyűjtötték össze.

Jelen kötet első, *A vallási unió kérdései Közép-Európában* címet viselő részében a Kutatócsoport első vezetője, a sorozat szerkesztője Font Márta nyújt betekintést a lengyel-litván uralom alatt élő ortodox keleti szlávok 13–15. századi történetébe (*Párhuzamosság vagy unió? Ortodox keleti szlávok lengyel-litván uralom alatt a 13–15. században*). A szerző elsőként a történeti kontextust vázolja fel, összefoglalva a Kijevi Rusz, Lengyelország és Litvánia korai történetét és a téma szempontjából legfontosabb jellegzetességeit. Ezt követi a mongol invázió által teremtett viszonyok elemzése a 15. századig, ugyancsak a három régió mentén vizsgálva azt, bemutatva a kialakuló lengyel-litván unió szerepét. Mindezek után Font a megváltozott hatalmi viszonyok és az egyház összefüggéseit tárgyalja, az alaphelyzet, vagyis a 13. századra kialakult egyházszervezet felvázolásával kezdve a második részt. A két, egymással párhuzamosan létező, latin és ortodox egyházszervezet bemutatását az egyházi unió iránti törekvések alapos elemzése követi.

A tanulmánykötet második részét (*Társaskáptalanok – krónikák – Monostorok*) Thoroczky Gábor írása nyitja [*Társaskáptalan a társaskáptalan árnyékában (Székesfehérvár és Óbuda esete)*]. Az ELTE történésze az óbudai és a fehérvári társaskáptalanok történetének egy sajátos aspektusát veszi górcső alá. Tanulmányában

a szerző a társaskáptalanok mellett működő, ún. kiskáptalanok kialakulását, valamint az intézmények történetét elemzi, meggyőző magyarázatot kínálva azok cseppet sem megszokott létrejöttére. Ribi András tanulmányában (*Kálti (?) Márk fehérvári örkanonok (1357/1358–1368). Megjegyzések a 14. századi krónikakompozíció feltételezett összeállítójának életrajzához*) ugyancsak egy Fehérvárhoz köthető kérdéssel foglalkozik, méghozzá egy a történettudományban eldöntöttnek tekintett kérdéshez nyújt újabb adalékokat. A Képes Krónika szerzőjeként Baranyai Decsi János azonosított a 16. század végén egy Márk nevű krónikást, akit Jakubovich Emil óta Kálti Márk fehérvári örkanonokként ismer a kutatás és a közvélemény. Ribi a fehérvári káptalan 1301 és 1437 közötti archontológiájának összeállításakor tudta bővíteni a Márk *custos*ra vonatkozó adatokat a korábbi 1358-as határ helyett egészen 1366/1368-ig. A tanulmány azonban ezen túl is tartogat érdekességet, lévén a szerző kételyét fogalmazza meg azt illetően, hogy egyetlen Márk nevű egyháziról van-e valóban szó a Kálti Márkra vonatkozó „ismereteink” esetében.

Báling Péter írása (*Elfeledett monostorok a Maros mentén. Megjegyzések a Maros-menti monostorlánc keletkezéséhez*) a középkori Magyar Királyság egy másik régiójába kalauzolja el az olvasót. A tanulmány a Maros menti, láncszerűen elhelyezkedő monostorok (mások mellett Galádmonostora, Gyelid, Kemecsemonostor, Sásvár) alapításának kérdéskörét vizsgálja gazdaságtörténeti kontextusba ágyazva. A monostorok esetében elhelyezkedésük (a csanádi egyházmegye Maros-menti része) mellett az is közös, hogy mindegyikük elenyészett a későbbiekben. Báling egy alapos tudománytörténeti áttekintés után a nem túl nagy számú okleveles adatot veszi számba, majd az ezek alapján levonható következtetéseket, és a források hiányában meg nem válaszolható kérdéseket fogalmazza meg.

A kötet harmadik, záró része (*Főesperesség – Alsópapság*) az egyházi társadalom középrétegéhez kötődő kérdésekkel foglalkozik. Galambosi Péter tanulmányában (*A zalai főesperesség fejlődése a 14. századig*) a zalai főesperesség kialakulását vizsgálja a – nem egyértelműen megragadható – kezdetektől, a kereszténység a térségben történő megjelenésétől a 14. század végéig. A szerző a világi igazgatás kialakulásának felvázolásán keresztül mutatja be a zalai főesperességre vonatkozó adatokat, összefoglalva a főesperességek magyarországi megjelenésével kapcsolatos ismereteket is. Galambosi a Zalában létrejövő egyházak tekintetében is elemzi a rendelkezésre álló forrásokat, valamint külön tárgyalja a zalavári apátság joghatósága alatt álló plébániák kérdéskörét, majd a tatárjárás utáni szervezeti változásokra fókuszál. Az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékek vonatkozó adatainak elemzése után pedig az Anjou-kor fejlődési irányait mutatja be, míg az írás végén a függelékben egy táblázat és egy térkép segít eligazodni a zalai főesperesség plébániáit illetően.

Buják Gábor (*Liptó középkori templomhálózatának kialakulása és egyházszervezete*) – kismonográfia hosszúságú – tanulmányában továbbviszi a Galambosi

által megkezdett irányt, és a liprói terület középkori egyházszervezetét mutatja be. Kezdeképp a szerző az előző tanulmányhoz hasonlóan a pápai tizedjegyzékek adatait elemzi, az egyes egyházak azonosításán túl a helyi papok jövedelmeit is ismertette. Ezután a liprói egyházak történetét mutatja be Buják a 13. század végi kezdetektől, felvázolva az anyaegyházak és az újabb alapítások hálózatát. Az elemzésből képet kaphatunk a királyi- és a magánbirtokon álló anyaegyházakat illetően is, majd a filiális egyházakra tér rá több esettanulmány révén. A városi plébániák kérdéskörét is részletesen tárgyalja, ami után a telepített falvak egyházaira vonatkozó adatok következnek. Mindezek után a késő középkori állapotokra helyeződik a vizsgálódás fókuszsa, amit a liprói egyházszervezet – részben rendhagyó – kérdéseinek, egyebek mellett a kialakuló alesperesség az esztergomi egyházmegyében elfoglalt helyének a bemutatása követ. A függelékben közölt táblázatok és térképek segítik a liprói egyházakat és klerikusokat illetően összegyűjtött adatok közötti eligazodást, majd a középkori liprói egyházak adattárát olvashatjuk, tovább növelve a kiváló írás értékét a kutatók számára.

A kötet záró – ugyancsak terjedelmes – tanulmányát a szerkesztő, Farkas Csaba (*Az egri székesegyházi alsópapság a 14. században*) jegyzi. A szerző az egri székesegyház alsópapságára fókuszál, a 14. század vonatkozásában a karpapok, oltárigazgatók és klerikusok állnak vizsgálódása homlokterében. Farkas a historiográfiai helyzet felvázolása után első fejezetként a fogalmak tisztázást végzi el, mely segítségével alapos képet kaphat az olvasó arról, mit is értünk alsópapság alatt, illetve mely csoportok sorolhatók körükbe (a székesegyház kórusának papjai, a prebendáriusok, illetve a karbeli klerikusok). Az egri székesegyház esetében közülük prebendáriusokkal alig találkozunk, így a szerző a karpapokra, az oltárigazgatókra és a karbeli klerikusokra koncentrál, elsőként a személyzet nagyságát vizsgálva. Képet kaphatunk a – történettudományban vitatott – *magister*, illetve ifjú (*iuvénis*) és deák (*litteratus*) címek körükben történő megjelenéséről, ahogyan a felvett papi rendek eloszlásáról is. A tanulmány középpontjában az alsópapság tagjainak a hiteleshelyi működés során, különböző funkciókban, elsősorban kiküldések során egyedül vagy párban történő megjelenése áll. Farkas figyelmet fordít a székesegyházi alsópapság tagjai által viselt, a hiteleshelyi tevékenységhez kapcsolódó tisztségekre is, majd a kiküldések céljait, illetve földrajzi megoszlásait ábrázolja. Végezetül a klerikusok karriertörténetének kutatási lehetőségei, illetve a forrásokból kihámozható egri példák kerülnek terítékre. Az összefoglalás után a függelékben Farkas az egri alsópapság 1303 és 1400 közötti jegyzékét, az egri káptalan külső hiteleshelyi tevékenységének megyénkénti megoszlását, illetve a karbeli klerikusok és a káptalan aljegyzői közötti lehetséges kapcsolódásokat mutatja be táblázatos formában.

Egy recenzióknak nem lehet célja, hogy csak pozitív dolgokat vegyen számba, kizárólag a dicséret hangján szóljon, a kritikus hozzáállás viszi előre tudományt.

Jelen kötet esetében is fel lehetne vetni kisebb kifogásokat akár a kötet szerkezetével, a szerkesztés apróbb kérdéseivel, vagy éppen az egyes tanulmányok módszereivel, eredményeivel kapcsolatban. Azonban úgy vélem, egy hasonló tanulmánykötet esetében sokkal fontosabb, hogy hírt adjunk a vállalkozásról, röviden bemutatva az egyes írásokat, hogy az érdeklődő közönség értesüljön azokról. Különösen üdvözlendő, hogy a kutatócsoport tagjai, talán nem merészkedem megszire, ha megállapítom, alapvető jelentőségű és nagyobb lélegzetvételi írásait olyan módon tették közzé, amely az utóbbi évek tudománymetriai trendjei alapján idejétmúlnak lenne tekinthető, egy gyűjteményes kötetben. Egy olyan könyvben, amely az egész projektről hivatott átfogó képet adni, úgy, hogy közben az elvégzett mélyfúrások által feltárt adatokat teszi elérhetővé a történettudomány művelői és a szélesebb olvasóközönség számára. Bizton állíthatom, ezen kutatások eredményei hasznosulni is fognak, méghozzá széles körben, akkor is, ha diszciplínánk hagyományaiba illeszkedve nem többszerzős, rövid közlemények készültek, és azokat nem az ABC egyetlen betűjére fókuszálva publikálták. Minden érdeklődőnek szívből ajánlom a tanulmánykötet olvasását.

Barabás Gábor